

NOTE PRIVIND VECHI DESCÂNTECE MANUSCRISE

1. DOUĂ DESCÂNTECE DE GUŞĂ INEDITE

Textele pe care le vom examina în continuare prezintă interes, întrucât conservă singurele versiuni manuscrise cunoscute ale descânteceilor de guşă. Ambele texte au fost copiate pe o pagină rămasă albă din ms. rom. 4818 (BAR), datat filigranologic 1640–1644¹. Le reproducem în transcriere interpretativă, diferenţiindu-le prin cifrele romane I şi II:

23^v I *Mo[(l)]⁷ o[(t)]¹ guşe. Gi pomului mi².*

Fie cestui om Tatăl Sfânt³, cruce fece Duh Sfânt³. Rădăcina-i rupsă, Troiţa merse, rădăcina nu află, guşe săcă. Săcă-i viţa, săcă-i vinele, săcă-i noiţele, săcă-i rădăcina, săcă-i toate⁴ puterile. Cest om rămâie curat, luminat, ca aur străcurat şi a<r>gintu curat, ca Domnul ce l-au făcut. Leac să fie cestui om, amin.

II Bună de demeneată⁵ *mo(l) o(t)*¹ guşe. 9 zârie: de sare 5⁶ şi 4 de ceară. Guşe⁷, mi<n>ti-mă dă guşe, că nu mă chiamă guşe, ce mă necă duminică. Cu apă spală-te, cu ceara, des<câ>ntu-te cu sare. Ce cât va pesti sare în apă şi ceara <în> foc, atâta să pestească⁸ guşe în grumadzii cestui om. Ce să pie, nice să să poată⁹ lăţi, nice să să poată⁹ face rădăcină, ce să pie ca spuma pre roa şi ca spuma pre mare [...]¹⁰.

¹ Sl., în trad.: *rugăciune de*. ◊ ² Sl., în trad.: *Doamne, miluieşte-mă* ◊ ³ Scris: stβ; altă lecţiune posibilă: *svânt*. ◊ ⁴ Scris: ñ oÿ t e ◊ ⁵ Scris: ðeɾeɾʃcβ ◊ ⁶ Scris în continuare: de sare ◊ ⁷ Scris în continuare: çeɾɾβ, apoi barat. ◊ ⁸ Scris: sβ peşñ βskβ. ◊ ⁹ Scris: sβ poÿñ β ◊ ¹⁰ Tăiată marginea inferioară a paginii pe care continua textul.

După ductul literelor, descântecele par să fi fost scrise în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau la începutul secolului următor, oricum înainte de 1721, anul unei însemnări mult mai recente².

¹ Vezi Al. Mareş, *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în LR, XX, 1971, nr. 6, p. 591–593.

² *Ibidem*, p. 591, nota 60.

Titlurile reproduse în slavonă nu pot constitui o dovadă certă în favoarea statutului de traducere a celor două texte. Pasajele, pe alocuri rimate, și unele formule fixe întâlnite și în alte descântece pledează, în schimb, pentru o anumită vechime a incantațiilor respective.

Solicitarea intervenției divine în primul descântec are drept urmare înlăturarea gușei și a componentelor ei: vinele, nojițele (=încheieturile) și rădăcina. Versul „săcă-i vinele” se regăsește, în forme apropiate, și în alte descântece de gușă sau de bubă: „Sece-ți vinele” (Jupa, j. Hunedoara)³, „vinele sacă” (Găinești, j. Suceava)⁴. Pasajul final („Cest om rămâie curat, luminat... ca Domnul ce l-au făcut”) este tributar unei formule proprii multor descântece⁵.

Al doilea descântec urmează să fie rostit dimineața („Bună de demineață *mo(l) o(t) gușe*”), moment al zilei când se manifestă, în credințele populare, eficacitatea unora dintre aceste incantații, și anume într-o duminică („ce mă necă duminică”). Deși se susține că nu se descântă duminică⁶, textul nostru nu este singurul care nesocotește această interdicție⁷. Practica terapeutică dezvăluită de text impune ca bolnavul să se spele cu apă în care s-au pus 9 zârie (=pietricele), 5 de sare și 4 de ceară, timp în care se rostește descântecul. Și în această privință se urmează o schemă tradițională: cifra 9, frecvent întâlnită în descântece⁸, sarea și ceara, ingrediente nelipsite din astfel de producții⁹. Încheierea finală („să pie ca spuma pre roa și ca spuma pre mare”) prezintă o inadvertență („ca spuma pre roa”), întrucât, în tradiția orală, comparația relaționează roua cu soarele, mai rar cu floarea:

³ E. Hodoș, *Descântece adunate de ...*, Sibiu, 1912, p. 48.

⁴ „Șezătoarea”, I, 1892, nr. 1, p. 123.

⁵ Artur Gorovei, *Descântecele românilor. Studiu de folklor*, București, 1931, p. 279 („Cutare a rămas curat, / luminat, / cum Maica Domnului l-a dat”), p. 300 („Cutare să rămână curat, / luminat, / ca argintul curat, / ca aurul strecurat, / cum Dumnezeu l-a lăsat”), cf. p. 305, 341; Emanuela Timotin, *Descântecele manuscrise românești (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, București, 2010, p. 70.

⁶ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 90; I.-A. Candrea, *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, [București], 1944, p. 325.

⁷ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 268 (descântec de bube dulci: „Mă sculau duminică dimineață/ și făciui o masă mare; /chemaiu toate bubele”), p. 271 (descântec de cârtiță: „Sănecatu-m-am, /mānecatu-m-am, / azi, sfânta duminică, dimineață,/ să curățesc pe Cutare/ de cârtiță cârticioasă”), p. 293 (descântec de fapt: „Duminică dimineață m-am sculat / la fântâna lui Iordan am alergat / ... și frumos pe obraz m-am spălat / de fapt, de dat”) etc.; Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 277 (descântec de șarpe: „Plecă, Maica Sântă Măria, duminică dă demineața, pe cale, pe cărare...”); cf. și p. 278.

⁸ Vezi un descântec de gușă cules în Roznov (j. Neamț) unde se amintesc „nouă ciolane” (Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, culese și publicate ... prin îngrijirea lui ..., Vol. I, partea II, București, 1900, p. 1549); cf. și Gorovei, *op. cit.*, p. 99: „nouă pietricele albe, crude”.

⁹ Vezi un descântec de gălci dintr-o localitate ilfoveană: „Că cu sare te frec./ Cu toporu te tai, / Cu ceară te pic” (Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 1509); Gorovei, *op. cit.*, p. 99.

Cutare să rămâie curat

.....
ca spuma de mare
ca roua de soare¹⁰

să piară,
să răspiară
cum pierie spuma de mare
și roua de soare¹¹.

Acolo să pieri,
ca ziua de ieri,
ca roua de floare,
ca spuma de mare¹².

Ca și popa Mihai, copistul manuscrisului academic, originar din părțile Hunedoarei¹³, persoana căreia îi datorăm scrierea celor două descântece vorbea un grai de tip nordic, caracterizat prin prezența fricativei *dz* (*grumadzii*), a lui *f* nepalatalizat (*fie, să fie*), a lui *s* dur (*rupsă, săcă*; cf. *merse*), a lui *ș* moale (*gușe*), a formei iotacizate *să pie*. Fonetismul *dă* (o ocurență; cf. *de*, două ocurențe) și cuvântul *zârie* (variantă a lui *zâraie*¹⁴) ne îndreaptă atenția spre sudul Bihorului, de unde, probabil, provenea acesta.

2. OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI DESCÂNTEC DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Un descântec de deochi copiat în *Codex Sturdzanus* la o dată cuprinsă între 1609 și 21 mai 1618¹⁵ a fost publicat și examinat cu puțin timp în urmă de Emanuela Timotin¹⁶. Recunoscând că nu l-a putut descifra „decât parțial”, autoarea și-a exprimat speranța că, prin publicarea textului, acesta va face obiectul unor cercetări ulterioare¹⁷.

¹⁰ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 300.

¹¹ Sim. Fl. Marian, *Descântecele populare române*, culese de ..., Suceava, 1886, p. 125.

¹² Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 301.

¹³ Al. Mareș, *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoihului*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 251.

¹⁴ Vezi DLR, s.v. *zâraie*, unde cele două atestări cunoscute ale cuvântului provin din Chisindia (j. Arad) și Câmp (j. Bihor).

¹⁵ Gheorghe Chivu, *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de ..., [București], 1993, p. 51.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 69–71; cf. și p. 262 (textul).

¹⁷ *Op. cit.*, p. 69.

Adresându-ne textului manuscris, copiat cu o cerneală spălăcită, ale cărei urme pe hârtie pe alocuri nu se mai disting, am reușit să îndreptăm câteva lecțiuni și să completăm două lacune în textul publicat. În noua reproducere a descântecului am notat cu italice lecțiunile care se diferențiază de cele stabilite de Emanuela Timotin (consemnate în aparatul critic sub sigla T):

76^v Aminu. *Sănu Cozm<a> de aminu*¹. Ci e leacu *m(r)*². *Dudiță*³ vârată. Eu scuse (?) de *s<u>ptu*⁴ (?) piatra vârată. 9 [...] ⁵ *puse în cră<n>tă*⁶. Ci le mâ<n>că, elu crăpă, ci le auzi, elu asu[r]dzi. Ce-su deogheate: [d]e bărbatu *e: lui*⁷ crepe coiele, ce de muia[re]: creape țetele, cure laptele, *ce deochi*⁸ [d]e față: creape ochi<i>, cură [...]//

77^r † Ce rămâie curatu, lumiratu [ca]⁹ Domnulu ce i-a datu, ca *maică [ce] l-a [f]ă<cu>tu*¹⁰, ca sorele în ceru [...].

¹ T: *Să nu cozi de aminu* ◇ ² Omis în T ◇ ³ T: *mlădiță* ◇ ⁴ Scris: *spst* ¶; cf. T: *spată* ◇ ⁵ Omis în T ◇ ⁶ T: *nu se ia crăpă* ◇ ⁷ T: *elui* ◇ ⁸ T: *de [ochi]* ◇ ⁹ Omis în T ◇ ¹⁰ Omis în T.

Lecțiunile adoptate necesită câteva explicații. În debutul textului se întrevede formula des întâlnită în descântecele de deochi și de șarpe: *Amin, amin, Cosma și Damian*¹⁸. Sub influența lui *amin, Damian* a fost analizat în *de* și *amin*, transformare pe care o înregistrează și alte descântece din tradiția orală¹⁹ și scrisă²⁰. Pierzându-se identitatea lui Damian, singur Cosma a primit calificativul de *sântu* „sfânt”. Probabil că *m̃*, prescurtarea pentru *i m̃* *rekβ* „zicând numele”, se referă la persoana pentru care urma să fie rostit descântecul. Cuvântul *dudiță*, vizibil foarte bine în text, este un hapax, a cărui semnificație nu poate fi dedusă din contextul mai larg, care, de altfel, cuprinde două lecțiuni incerte: „Dudiță vârată eu scuse (?) de *s<u>ptu* (?) piatra vârată”²¹. După cifra 9 se disting câteva litere cu identitate nesigură; dacă ar fi *w̃* (ultima literă e distinctă), atunci împreună cu cifra 9 ar permite lectura *.μw̃*, adică *deṽ* *t̃i w̃* „de nouă ori”. Pasajul următor („puse în

¹⁸ Vasile Bogrea, *Sfinții-medici în graiul și folclorul românesc*, în *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, p. 124–125.

¹⁹ S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 234 („Amin, amin/ Cosma de amin”), Gorovei, *op. cit.*, p. 255 („Amin, amin, /cosman de amin”), p. 299 („Amin, amin, Cozma de amin”); cf. M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. II, Leipzig, București, 1891, p. 339 („Amin, amin, Cosma de mir!”).

²⁰ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 87–88.

²¹ Cuvântul ar putea fi o formă diminutivă de la *dudă* „fructul dudei” și atunci *ṽ r̃ t̃* ar reproduce adj. *vânătă* (sub forma rotacizantă *vârătă*) sau, poate, un singular refăcut din *dudițe* (cf. *dudice*, pl. srb. *dud* „fluiet”), interpretare în care ne-am putea gândi și la un determinant *vârătă* (cf. vb. *vârî*); în ambele interpretări nu întrezărim funcția magică îndeplinită de sintagma *dudiță vârată*.

crâ<n>tă”) nu ridică greutatea de lectură; ultimul cuvânt este o variantă a lui *crintă* „vas de lemn folosit la facerea cașului”²². În sfârșit, în pasajul reconstituit („maică [ce] l-a [f]ă<cu>tu”), un semn de întrebare se ridică în privința cuvântului [f]ă<cu>tu (în text vizibile numai literele ă ń ı), care ar permite și lecțiunea [n]ă<scu>tu).

Particularitățile lingvistice ale descântecului sunt cele caracteristice unor graiuri nordice: *dz* în *asu<r>dzi* (cf. *auzi*), *n* intervocalic > *r* în *lumiratu*, (*piatră*) *vârătă*, verbul *cure* „curge”; cf. însă forma auxiliarului *a avea* la pers. 3 sg. (*a dat*)²³, reprezentând, probabil, o scăpare a copistului, întrucât textele din sud-vestul Transilvaniei, de unde era originar acesta²⁴, prezintă, de regulă, în epoca dată, auxiliarul *au* sau *o*²⁵.

3. METAMORFOZELE LUI LAUR ÎN UNELE DESCÂNTECE DE ȘARPE

În două descânțete de șarpe manuscrise, Sfânta Maria se întâlnește cu șarpele la „fântâna raura, speli-i, speli-i zaura”²⁶ și, respectiv, la „fânt<ân>a rara”²⁷. *Raura* și *zaura* din primul descântec sunt considerate de Emanuela Timotin „cuvinte producătoare de ritm, dar lipsite de orice semnificație”²⁸. Ele sunt, fără doar și poate, mărci ale oralității, cum precizează autoarea, însă prezența lor, sub aceste forme, necesită o explicație. Pentru aflarea ei, trebuie să ne reamintim faptul că, în producțiile folclorice, șarpele, personificarea balaurului, se întâlnește adeseori în preajma unei fântâni²⁹. O spune explicit un alt descântec de șarpe, unde e vorba de „fântâna laură”³⁰. Or, *laur* este o prescurtare de la *balaur*; vezi în acest sens și versuri de tipul: „Ci te fă șerpe, laur-bălaur./ Cu solzii de aur”³¹. Așadar, fântâna din descânțetele de șarpe va fi fost la origini „fântâna laura (~ laură)”, poate chiar

²² DA, s. v. *crintă*.

²³ Forma *a* dintr-un alt exemplu (*l-a [f]ă<cu>tu*) nu este sigură, întrucât după litera *a* nu se distinge următoarea literă scrisă.

²⁴ Gheorghe Chivu, *op. cit.*, p. 59–60: copistul era măhăcean.

²⁵ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 171, 301, 355, 413.

²⁶ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 278.

²⁷ *Ibidem*, p. 277.

²⁸ *Ibidem*, p. 90.

²⁹ Lazăr Șăineanu, *Basmelor române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1895, p. 467, 613, 652, 814; T. German, *Balaurii*, în „Comoara satelor”, III, 1925, nr. 9–10, p. 118.

³⁰ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 292.

³¹ I. Bîrlea, *Cânțetele poporane din Maramureș. Descânțete, vrăji, farmece și desfaceri culese de...*, București, 1924, p. 334.

„fântâna laurul”. Prin asimilare, *laur(a)* a devenit *raur(a)*, iar aceasta din urmă a cunoscut ulterior alte prefaceri: a fost confundată cu forma feminină a adjectivului *rara*, de unde *rara* dintr-un descântec precizat, sau s-a contaminat cu adj. *rău*, determinant al şarpelui, dând naștere formelor *răurul* și *răură*, ambele înregistrate într-un descântec similar: „Răul topsacă, iar Maica Sântă Mărâie l-au găsit răură și l-au întreat: Ce șazi, răule, în spice... la fântână răurul”³².

Din necesități uneori de rimă, din contopirea lui *raura* și *răură* cu alte cuvinte s-a ajuns la forme hibride de genul: *zaura* (< *za* „pielea acoperită de solzi a şarpelui” + *raura*)³³, *cărăură* (< *cărare* + *răură*), *şerpurăură* (< *şerpe* + *răură*), *să văicăurăură* (< *să văicări* + *răură*)³⁴.

4. FORMULE MAGICE

Câteva descânțete manuscrite, reproduse de Florian Dudaş, conțin o înșiruire de cuvinte, cu forme și înțelesuri necunoscute. Iată, de exemplu, cum glăsuiește un descântec de şarpe de pe la 1757–1758, existent într-un manuscris din sudul Bihorului: „țipiti, tipi, nețipi dobi, dobi ne dobi, țintabe, țintanabe, cara caro, necaro. Și să descântă cu inelu de argintu”³⁵. Pentru a nu-i strica farmecul, ne asigură autorul, copistul a reprodus incantația respectivă netradusă, „într-o formă de neînțeles, denaturată și în același timp dominată de mister”³⁶. Nu împărtășim această constatare, cuvintele precitate neputând fi raportate în totalitatea lor la vreo limbă (cf. în sârbă: *dobi, ne dobi* „primește, nu primește”), de unde și imposibilitatea de a fi traduse.

Asemenea înlănțuirii de cuvinte neînțelese, denumite în mod obișnuit „formule cabalistice”³⁷ sau „formule magice”³⁸, caracterizează și alte descânțete manuscrite. Potrivit indicațiilor care le însoțesc uneori, acestea au fost folosite în practica descântătorilor. Este, de exemplu, cazul unor descânțete de friguri în limba slavonă, (șase la număr), copiate într-un manuscris, bihorean din 1754³⁹, dintre care patru reproduc formule cabalistice. Le reproducem în continuare în transliterație (partea slavonă), diferențiindu-le prin cifre romane.

³² Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 280.

³³ Vezi *supra*, nota 26.

³⁴ Pentru ultimele trei exemple, vezi M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 419–420.

³⁵ *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*. Partea a II-a, Oradea, 1986, p. 79.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Vasile Bogrea, *Sfinții-medici în graiul și folclorul românesc*, în „Dacoromania” IV, Partea 1, 1924–1926, p. 172, nota 1.

³⁸ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 172–175.

³⁹ Ms. nr. 34 al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj.

167^f I Descântec de friguri:

168^f *Al´re(k)si, // ol´rek'si, al´rek'si, rafo(s) safo(s), al la ta(ř)la, koterβla, Abra(m)¹. V´ime öcã i snã i stgo dħã amin´. I tri dene(v)no i thoro dβnev´no² trisaves³. Pentru ruga celor părinți sfinți de la Nichie 318, să-i fie de leac⁴ ime rek⁵, amin.*

169^f II *Usatorβ, arepo, tene(t'), ogera, roto(š). Erora(n̄), mirora(n̄), berora(n̄)¹. Žpiši na jablako⁶*

III *Öre dzenera dzrati fre¹. Dzapiši na ča(š) no(k), amin⁷. Să le scrii pă nemâncate.*

169^v IV *Ala pera, komer la, abraku, aba aba, abu abu¹. Idzβbavi bže trisavec´, ime re(k). Vβ ime öcã i snã i sřgo dħã i nřë i pr(š)no i vβveki veko(m), ami(n̄)⁸.*

¹ Aici se încheie formula magică. ² Scris inițial *vβnev´no*, apoi primul *v* transformat în *d*. ³ Sl., în trad.: *În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Frigurile de a treia zi și de a doua zi* ⁴ Scris: *lek´* ⁵ Sl., în trad.: *zicând numele* ⁶ Sl., în trad.: *Scrie pe măr* ⁷ Sl., în trad.: *Scrie pe partea unghiei, amin* ⁸ Sl., în trad.: *Izbăvește, Dumnezeule, de friguri. În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh și acum și pururea și în vecii vecilor, amin.*

Puține dintre cuvintele care aparțin formulelor magice reproduse pot fi explicate prin raportare la vreo limbă: *safo(s)* (I; cf. gr. *σαφος* „(în mod) clar, limpede”), *aba* (IV; cf. rom., sb., tc. *aba* „țesătură groasă de lână”), *ala* (IV; cf. sb. *ala* „balaur; gurmand; foarte mare”) și *pera* (IV; cf. sb. *pera* „cosiță; păr”). Lor li s-ar putea adăuga, eventual, și *miroran* (II), în cazul în care avem de-a face, într-adevăr, cu un compus (< sl. *miro* „lume” + sl. *ran* „de dimineată”). În general, în cadrul fiecărei formule magice ne întâmpină cuvinte neînțelese, care, în compensație, rimează, asigurând simetrii sonore, menite să potențeze funcția curativă atribuită acestor descânțete.

Pe parcursul circulației lor, pe cale scrisă sau pe cale orală, cuvintele unor formule au suferit deformări, cum observăm în descântecul de sub II, unde *Usatorβ, arepo, tene(t'), ogera, roto(š)* reproduce, în formă alterată, celebrul palindrom *sator, arepo, tenet, opera, rotas*⁴⁰.

În concluzie, cei care copiau sau rosteau aceste descânțete le reproduceau ca atare, fără a înțelege semnificația formulelor respective, încrezători, în schimb, în funcția lor magică.

⁴⁰ Pentru circulația lui la români sub denumirea *Pecetea lui Solomon*, vezi articolul nostru *Mărunțișuri filologice*, în LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 270–271.

NOTES SUR LES ANCIENNES INCANTATIONS MANUSCRITES

(Résumé)

Les objectifs poursuivis par l'auteur sont en nombre de quatre: 1) faire connaître deux incantations pour la goutte appartenantes au manuscrit 4818 (Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest), 2) corriger quelques mauvaises lectures d'un texte („mauvais œil”) du *Codex Sturdzanus*, 3) expliquer les méthamorphoses subies par le mot *laur* („laurier”) dans les incantations pour le serpent et 4) attirer l'attention sur les formules magiques manuscrites.

Cuvinte cheie: descântece de gută, ms. rom. 4818 (B.A.R.), descâtec de deochi, *Codex Sturdzanus*, *laur*, *rara*, *raura*, *răură*, *zaura*, formule magice.

Mots-clés: incantation pour la goutte, ms. roum. 4818 (B.A.R.), incantation („mauvaise œil”), *Codex Sturdzanus*, *laur* („laurier”), *rara*, *raura*, *răură*, *zaura*, formules magiques.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13*